

УДК 783.3: 271. 2] 930. 85:008 (477)
DOI 10.32461/2226-3209.1.2023.277680

Цитування:

Сапожнік О. В. Синкретизм церковної поховально-обрядової музики та фольклорних елементів у православній традиції. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 269–275.

Sapozhnik O. (2023). Syncretism of Church Burial and Ritual Music and Folklore Elements in Orthodox Tradition. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 269–275 [in Ukrainian].

Сапожнік Ольга Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри академічного і естрадного
вокалу та звукорежисури
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-3510-5817>
olgavasylivna08@gmail.com

СИНКРЕТИЗМ ЦЕРКОВНОЇ ПОХОВАЛЬНО-ОБРЯДОВОЇ МУЗИКИ ТА ФОЛЬКЛОРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ПРАВОСЛАВНІЙ ТРАДИЦІЇ

Мета дослідження полягає у виявленні взаємозв'язку поховальної обрядової музики та фольклорних елементів у церковних піснеспівах православної традиції, окресленні феномену церковної поховально-обрядової музики як специфічного способу духовного спілкування, катарсису, емоційно-образного засвоєння та відображення особистісного світогляду. **Методологічною основою** дослідження є загальнонаукові методи аналізу: історизму, систематизації, порівняння та узагальнення досліджуваної проблеми. **Наукова новизна** – в уточненні питань фіксації та опрацювання православного тафологічного репертуару; у дослідженні взаємовпливу народних побутово-поховальних вірувань, звичаїв та церковної обрядово-поховальної музики православних християн на культурну ідентичність українців, їх світовідношення та національний генотип. **Висновки.** У музичній поховальній обрядовості українців і до сьогодні виразно прослідковується симбіоз звичаїв, вірувань і церковних обрядів. Усі вони спрямовані на навернення православного християнина до праведного безгрішного життя, на сподівання прощення і відпущення гріхів та по смерті дарування спокою душі в очікуванні Царства Небесного, вічного життя; на очищення життєвого простору від негативної дії, забезпечення успішного переходу душі покійного до Царства Божого, на захист живих родичів та єднання живих і померлих з родини у Святому причасті (Євхаристії). Православна музично-естетична традиція зазначає, що молитва душі покійного є сильною, дієвою в Бога, тому християни мають тверду віру в те, що душі померлих моляться за живих нащадків кожного роду, а місія живих – молитися за вічний спокій їхніх душ та загальне воскресіння в Царстві Небесному. Якщо ми прагнемо досягти повноти синергійного спілкування з Господом, то повинні не тільки уповати на Божу поміч, але й зробити свій духовний внесок шляхом душевного зусилля і добродійного напруження, кенозису, саможертвності, «приреченості» себе на Добро. Феномен церковної поховально-обрядової музики постає як специфічний спосіб духовного спілкування, емоційно-образного засвоєння та відображення світогляду православного християнина, що породжує етнонаціональний тип музично-естетичного мислення і культурної самоідентифікації людини. За допомогою церковних піснеспівів, зокрема поховально-обрядових пісень, українська музична культура стала уособленням релігійно-естетичних ідеалів та ментально-світоглядних установок православ'я, це вплинуло на процеси національної ідентифікації і наклало характерний відбиток на етнонаціональну ментальність та духовно-музичну культуру Русі-України упродовж віків.

Ключові слова: українська православна традиція, поховально-обрядова музика, церковні піснеспіви, обрядовий фольклор.

Sapozhnik Olga, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pop Vocal and Sound Engineering, National Academy of Culture and Arts Management

Syncretism of Church Burial and Ritual Music and Folklore Elements in Orthodox Tradition

The purpose of the article is to discuss the mutual influence of funeral and ritual music and folklore ritual traditions of Ukrainian Orthodoxy. The specifics of the development of folk beliefs, customs and church ritual, and burial music are investigated. It is indicated that Orthodox sacred music developed in interaction with centuries-old folk melos and became the basis for the development of church musical culture. The study aims to identify the relationship of burial ritual music and folklore elements in church chants of the Orthodox tradition, to outline the phenomenon of church burial and ritual music as a specific way of spiritual communication, catharsis, emotional and figurative assimilation, and reflection of personal worldview. **The research methodology** comprises the general scientific methods of analysis: historicism, systematisation, comparison, and generalisation of the problem under study. **Scientific novelty of the research** lies in clarifying the fixation and elaboration of the Orthodox taphological repertoire; in the study of the mutual influence of folk

household and burial beliefs, customs and church ritual, and burial music of Orthodox Christians on the cultural identity of Ukrainians, their worldview, and national genotype. **Conclusions.** In the musical burial ritualism of Ukrainians, the symbiosis of customs, beliefs, and church rites is still clearly traced. All of them are aimed to convert an Orthodox Christian to a righteous, sinless life, to the hope of forgiveness and remission of sins, and to giving peace to the soul after death in anticipation of the Kingdom of Heaven, eternal life. They also intend to cleanse the living space from negative action, to ensure the successful transition of the soul of the deceased to the Kingdom of God, to protect living relatives and to unite the living and the dead from the family in Holy Communion (Eucharist). The Orthodox musical and aesthetic tradition states that the soul's prayer of the deceased is strong and effective in God. Consequently, Christians have a firm belief that the souls of the dead pray for their living descendants of each kin, and the mission of the living is to pray for the eternal peace of their souls and the universal resurrection in the Kingdom of Heaven. If we are to achieve a fullness of synergistic communion with the Lord, we must not only rely on God's help, but also make our spiritual contribution through spiritual effort and compassionate strain, kenosis, self-sacrifice, and personal predestination to the Good. The phenomenon of church burial and ritual music appears as a specific way of spiritual communion, emotional and figurative mastering and reflection of the worldview of an Orthodox Christian, which gives rise to an ethno-national type of a person's musical and aesthetic thinking, and cultural self-identification. With the help of church chants, including pure funeral and ritual songs, Ukrainian musical culture became the personification of religious and aesthetic ideals, and mental-ideological attitudes of Orthodoxy. This influenced the processes of national identification and left a characteristic imprint on the ethno-national mentality and spiritual and musical culture of Rus-Ukraine throughout the centuries.

Key words: Ukrainian Orthodox tradition, burial and ritual music, church chants, ritual folklore.

Актуальність теми дослідження. Спираючись на практику апостольського часу, українська православна церква упродовж тисячолітньої молитовної практики з особливим благоговінням розвиває прадавній рід духовних піснеспівів – поховально-обрядові пісні. У чинному богослужінні в наш час духовні поховальні пісні уживаються як спільна церковна молитва православних як одразу після смерті християнина, під час обряду поховання, так і впродовж усього шляху похоронної процесії – від погребіння до поминання в церкві й за поминальною трапезою (жалобним обідом для всієї громади).

Значущість дослідження зазначеного процесу є перманентно актуальною у філософсько-світоглядному, культурологічно-мистецтвознавчому, морально-виховному та художньо-естетичному аспектах. Необхідність подальшого освоєння церковної музики православ'я, зокрема його поховально-обрядового сегмента як феномену духовної православної культури зумовлено концептуальним осмисленням його культурологічної та музикознавчої специфіки, яка й досі залишається недостатньо вивченою. Потребує уточнення проблема фіксації та опрацювання православного тафологічного репертуару, впливу поховальних фольклорних пісень, церковних обрядових піснеспівів на культурну ідентичність українців, їх світовідношення та національний генотип.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика сприйняття смерті давньою людиною, еволюції поховальних традицій та обрядовості була завжди нагальною як на початку існування людства, так і дотепер. Питання тафології – розділу некрології, що досліджує сферу діяльності людини, пов'язаної із захороненням померлих членів соціуму, є актуальними в сучасній культурології. Термін

«тафологія» (від грец. τάφος – поховання та λόγος – знання) запропонував Ю. Смирнов, розвинули В. Івакін і Д. Король для визначення сукупності традиційних знань людства, що стосуються різних форм та способів поводження з тілом померлого [1, 13; 3, 20]. Якщо завданням поховального звичаю є реалізація побутових, санітарних потреб (захоронення тіла померлого), то завданням поховального богослужбового обряду є досягнення духовної мети (сприяння переходу душі покійного на «той» світ).

На сьогодні в культурологічній спільноті основу танатологічного дискурсу формує дихотомія понять родового (колективного) й індивідуального (особистісного) досвіду смерті, який штудіюють фольклористи, етнографи, етнологи, історики. Дослідження поховального обряду в сучасному місті свідчать, що відбувається поступова втрата колективного осмислення смерті, яке дедалі більше набуває індивідуалізованого характеру. Коло зацікавлень танатологів України становлять тематичні жанри естетики тафології, які можна об'єднати у дві групи: перша – вивчає уособлення колективного ставлення до смерті як онтологічної категорії (голосіння, приказки, прислів'я, демонологічні перекази); колом наукової розвідки другої групи є відображення особистісного ставлення до події (епітафії, заборони, прескрипції та ін.).

Мета дослідження полягає в розкритті взаємозв'язку поховальної обрядової музики з фольклорними елементами в церковних піснеспівах православної традиції, окресленні феномену церковної поховально-обрядової музики як специфічного способу духовного спілкування, катарсису, емоційно-образного засвоєння і відображення особистісного світогляду православного християнина, який породжує етнонаціональний тип музично-

естетичного мислення та культурної самоідентифікації людини.

Виклад основного матеріалу. Українські церковні піснеспіви, зокрема й духовна обрядова музика, стали об'єктом дослідження відомих істориків мистецтва та музикознавців, а саме: Д. Антоновича, Н. Герасимової-Персидської, Л. Корній, К. Харламповича, О. Цалай-Якименко, І. Чудінової, О. Шевчук, Ю. Ясіновського й ін. Культурологічний аспект цієї проблеми частково висвітлений у дослідженнях Л. Білозуб, І. Григорук, Ф. Макаревського, В. Піщанської, Л. Терещенко-Кайдан, О. Язвінської та ін.

Церковні піснеспіви, зокрема поховально-обрядові пісні, спонукають підносити нас думкою над усім земним, замирювати із самим собою та ближніми, лікувати наші немочі, відводити смуток і депресію, зігрівати серце небесною благодаттю. Тому впродовж тисячоліть від давніх християн і донині православні обов'язково відспівують померлого в храмі Божому, який дарує високі блага духовні, маючи надію, що душа після смерті знайде вічний спокій і духовний катарсис; зі смиренням і духовною насолодою у молитві співдіють у заупокійних церковних відправах, отримуючи різноманітну духовну насолоду та втішення, що втамовує біль утрати (за І. Вознесенським) [4, 84].

Оригінальність нашого дослідження полягає в концептуальному осмисленні культурологічної та музикознавчої специфіки поховально-обрядової музики українського православ'я, яка й досі залишається не достатньо вивченою; в уточненні питань фіксації та опрацювання православного тафологічного репертуару; у дослідженні взаємовпливу народних побутово-поховальних вірувань, звичаїв та церковної обрядово-поховальної музики православних християн на культурну ідентичність українців, їх світовідношення та національний генотип. Це потребувало: розгляду церковного поховального співу як феномену православної музичної культури; застосування основних понять православної протоестетики (світло, слово, еманация, аналогіка, синергія) до аналізу духовних піснеспівів.

Отже, благочестивий церковний спів слугує важливою умовою під час православного поховального богослужіння. Він супроводжує заупокійну відправу та сприяє особистісному спілкуванню з Богом; дозволяє всім присутнім у храмі діяльно брати участь у богослужінні, співдіяти в молитві; захищає від блукання думок і налаштовує до молитовного піднесення розуму й серця до Бога; є найкращим засобом висловити перед Богом хвалу Його величі, любов і вдячність за Його

благодіяння, також дієвим способом висловити благання про зцілення від скорбот, страждань, прохання про помилування, поміч і заступництво; про дарування Царства Небесного та заспокоєння душі померлому, прощення його гріхів і «доброї відповіді на страшнім Суді Христовім» [10, 11].

Поховально-поминальні ритуали були спрямовані як на забезпечення незворотного переходу душі небіжчика у світ предків, так і на охорону живих від можливо шкідливого впливу духу померлого. Ці обряди склалися з похорону та поминок. Коли вмирала людина, про це оповіщали всіх родичів та односельців. Із цією метою на вікна хати, де лежав небіжчик, вивішували білі хустки або приносили із церкви і встановлювали біля воріт церковну хоругву. Ворота були навстіж відкриті, щоб кожен, ідучи мимо, міг зайти та попроситись з покійником. Дотепер існує звичай одягати чорний (траурний) одяг, чоловікам біля померлого годиться бути без головного убору. Також про цю сумну звістку оповіщав церковний монотонний дзвін (однією долею такту в розмірі 4/4), так оголошували «дзвін по душі». Усі, хто чув такий церковний дзвін, мали зупинитись, перехреститись та промовити «Царство Небесне покійному рабу Божому» [2, 105].

Донині існує певна своєрідність і градація в одязі покійних різного віку. Так, старшу жінку рекомендовано було одягати в темний колір, не картату хустку чи шапку чоловікам, на Волині й Галичині властиво взувати зручні чорні чоботи («щоб там не попекти ноги, проходячи повз «вогненну річку»), на Гуцульщині одягали лише панчохи без взуття (актуальним є вислів «скільки не роби, все одно босим поховають»). Натомість неodrужених дівчат і хлопців і донині вдягають у весільний одяг, ліплять з воску перстень, на праву руку в'яжуть весільний рушник. Православна церква пояснює такий звичай тим, що тепер небіжчик є зарученим з Богом, символізуючи чистоту безшлюбності. Принагідно зауважимо, що під час монаршого постригу також співають весільні церковні піснеспіви, що свідчить про обручення покійника-монаха чи монахині зі Всевишнім, і дають клятву Богові, як при обряді вінчання.

Під час церковної поховальної відправи існував звичай прощатися з небіжчиком, просити в нього прощення та самому прощати його. На Волині цей обрядовий звичай називався «проща». Священник після заупокійної відправи, стоячи перед покійником, тричі просив прощення від імені померлого, а присутні тричі відповідали «Бог простить». На Закарпатті після кожної «прощі» родичі роздавали одяг померлого всім присутнім.

Особливо делікатно ставилися до душі померлого: заборонялося пити воду в хаті небожа, адже її могла пити його душа; коли хтось хотів сісти на лаву, мусив подмухати на неї, аби не «розчавити» душу покійного. Усі ці прикмети свідчили про перевагу фольклорних, ще язичницьких вірувань над православною доктриною вічного життя після смерті.

Певною магичністю позначалося винесення труни з небіжчиком, оскільки це пов'язувалося із захистом родини та господарства від його можливо шкідливого впливу. Намагаючись перешкодити померлому відшукати дорогу додому, його виносили ногами вперед переважно через задні двері, тричі постукавши труною об поріг хати, щоб покійник попрощався з нащадками і більше не повертався. Як тільки труну виносили з хати, на тому місці, де вона стояла, розбивали новий горщик як символ оновлення життя, а шлях, яким виносили труну, посипали житом та ячменем, аби в домі більше ніхто не вмирав. Також донині в багатьох регіонах України, зокрема на Волині й Галичині, існує звичай перекидати всі стільці та лави в кімнаті, з якої винесли покійника, щоб не міг повернутись і сісти. Після похорону та повернення з кладовища родичі обов'язково мили підлогу в хаті, а воду опісля можна було вилити лише в те місце, де не ступатиме нічия нога. Вважалося, що ця вода, як і вода після омовіння мерця, могла передати хвороби, чи «потягнути за собою» [2, 111; 5, 23].

Існують окремі поминальні дні, у які прийнято молитись за померлих, що також поєднує православну традицію та світоглядні уявлення про життя і смерть. Вважають, що душа людини після упокоєння «ширяє» над тілом та облітає всіх родичів по всьому світу, а на третій день відлітає, дух же відходить на дев'ятий день, а тіло перестає існувати й стає «землею» на 40-й день. Актуальною для ментальності українців є віра в те, що душа людини повертається до рідних і може наснитись у річницю її народження і смерті. У православної церковній практиці такі обрядові звичаї та вірування мають догматичне богословське трактування, відповідно до нього охрещеного покійного потрібно «поминати» (молитись за упокій його душі, давати милостиню) на третій, дев'ятий і сороковий день, а також у роковини смерті. Православна церква вчить, що в ці дні душа померлого потребує найбільше молитов, вона через прощення очищується і прямує на «Суд Божий».

У православних догматах зазначено, що людина живе й після смерті, живе її душа і дух, а коли постає перед Судом Божим після смерті та при кінці світу, то, залежно від праведності свого земного життя, потрапляє у вічне блаженство (вічне життя, рай) чи терпить вічну муку (у пеклі, душу її забирає нечиста сила).

Українці суворо дотримувалися церковно-православного звичаю печатати гріб і могилу, якого не знають інші народи. Священник під церковні співи позначає лопатою хрест над могилою, читає молитву, а потім навхрест кидає на труну землю. І дотепер існує в Україні православний церковний обряд печатання землі. Цей обряд відбувається як під час поховання біля могили покійного, так і заочно, після похорону. Родичі приносять до церкви жменю будь-якої землі в хустині, священник читає молитви на печатання землі, і потрібно до заходу сонця того самого дня занести її на могилу покійного та навхрест розкласти. Такий обряд («требу») замовляють родичі померлого, якого з певних причин не відспівували в храмі православним поховальним обрядом, також іноді благословляли печатання землі й на могилах самогубців, яких ховали окремо, поза освяченими могилами на цвинтарі.

По закінченні похорону для всіх присутніх улаштовували трапезу поза кладовищем. Обов'язковою стравою було традиційне «коливо» – варена пшениця з медом (страва подібна до різдвяної куті), яке приносили на поховальну службу до церкви та освячували за православним звичаєм. Одразу після трапези прийнято залишати коливо з ложкою на столі для духу покійного: адже він, за повір'ям, повертався додому упродовж дев'яти днів. До слова, різдвяну кутю також ставили на Святий вечір на покутті, потім залишали на ніч та клали до миски стільки ложок, скільки померлих у цьому роді (щоб уночі душі родичів приходили поєднатись із живими у трапезі).

Примітно, що українській поховальній православної традиції не притаманно на трапезі після похорону подавати хмільні (алкогольні) напої, що вирізняє нас з-поміж сусідніх народів. Наступного дня на могилу несли сніданок («годувати покійного»). Цим завершувався похорон, і цим же розпочиналися поминання його в церковних богослужіннях (подавали «за упокій» записку та замовляли сорокауст, бо вважають, що душа покійного 40 днів проходить період очищення від гріхів). Відзначення окремих поминальних днів пов'язують з народними світоглядними уявленнями про життя та смерть. Вважають, що на третій день тіло покидає душу, на дев'ятий –

дух, на сороковий же день тіло перестає існувати як тіло людини.

У танатологічному контексті християнське розуміння поховання таке: християнин, який у таїнстві Хрещення сподобився божественного життя, уже тут, на землі, живе життям вічним. Для вірянина смерть є наслідком гріха наших прародичів, але раз і назавжди переможена смертю і воскресінням Ісуса Христа, Який «тим, що в гробах, життя дарував». Смерть для християнина не є глухим кутом, відходом у небуття чи кінцем існування людської особи. Смерть, як і життя, має сенс, який відкриваємо у світлі Христової Пасхи. Смерть є способом переходу до нового життя, від землі – до небес. Смерть не може бути втечею від життя чи його запереченням. Тому самогубство – свідоме самостійне позбавлення себе життя – є тяжким гріхом, і Церква засуджує його. Самогубство можуть спричинити різні соціальні, психічні чи інші фактори, однак найголовнішою причиною є зневіра, втрата сенсу життя, заперечення Божого милосердя та розпука [8, 43].

Заупокійні православні богослужіння. У похоронних і поминальних богослужіннях Церква просить милосердного Бога простити померлому його гріхи й «оселити душу його у країні живих, в місці світлому, в місці квітучому, де всі святі і праведні спочивають» [8, 60]. Так Церква приносить «жертву умилостивлення» за померлих, щоб вони звільнилися від гріха (пор. 2. Мак. 4, 46).

Православні християни сприймають смерть у світлі перемоги Христа над смертю, у Його воскресінні. Прикметно те, що коли похорон християнина відбувається в пасхальний період, тоді над померлим співають тропар Пасхи: «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що в гробах, життя дарував», при цьому частково піснеспіви заупокійні залишаються, проте додаються мажорні (радісні) стихир Пасхи, тропар, кондак та пісні (ірмоси) з канону Пасхи («Ангел вітав Благодатну», «Світися, Новий Єрусалиме» та ін.). Отже, у православній церковній традиції радість Христового воскресіння є божественною відповіддю на смуток людської смерті, і вона превалює навіть на похороні. І в сучасній богослужбовій поховальній практиці особливою заслугою перед Богом є упокоєння в Пасхальний тиждень. Вважають, що коли людина померла у Світлий (пасхальний) тиждень (тиждень після Пасхи), то душа її, минаючи період очікування, боязні за скоєні гріхи, набуває стану радості майбутнього загального воскресіння, утихомирення і спокою.

Згідно зі Святим Письмом, тіло померлого віддають землі, бо «земля єси і в землю повернешся, туди ж і ми всі люди підемо» (Бут. 3, 19). Могилу встановлюють на схід сонця головою, на знак сподівання пришествя Ісуса Христа – зі Сходу сонця до заходу, де Христос є «Сонцем правди». Обов'язково на могилі православного християнина ставлять великий хрест як символ перемоги над смертю, яка дарована кожному християнину під час смерті Ісуса Христа, розп'ятого на хресті на Голгофі.

Православна богослужбова практика має чотири Чини поховання: священників, монахів, мирян і дітей. За чином похорону священника ховають також єпископів. За чином похорону мирян ховають усіх охрещених і миропомазаних, а також дияконів. За чином похорону дітей ховають дітей до семи років [8, 64].

Чин похорону священника містить численні читання зі Святого Письма. А глибокі стихир про сенс людського життя є своєрідним «духовним заповітом», останньою проповіддю померлої духовної особи, зверненою до живих. Священника омивають, одягають у церковні облачення, це повинні робити лише самі священники, та ховають із закритим обличчям епитрахиллю (богослужбовим одягом).

Чин чернечого похорону поширюється на всі щаблі чернецтва: послушника, монаха та ієромонаха. Чин монаршого похорону вирізняється з-поміж інших похоронних чинів способом одягання тіла померлого та приготуванням його до поховання. У самому Чині поховання мовиться про відречення від світу, чернечу посвяту, обітницю і розлуку з монашою спільнотою.

Чин похорону мирян становлять стихир, що наголошують на трагічності смерті, породженої гріхопадінням і містять християнську відповідь на смерть у співі євангельських блаженств. Християнське прощання з померлим дає надію на дарування прощення та упокоєння зі святими. Завершується чин похорону панахидою на цвинтарі та печатанням гробу «до другого Пришествя Господа Ісуса Христа».

Чин похорону дітей особливий тим, що має слова утіхи для рідних і віру, що Бог прийняв дитя до Царства Небесного. Цей Чин не містить молитов за прощення гріхів, оскільки дитина до семи років вважається безгрішною, як був невинним до гріхопадіння сотворений Богом Адам. Із цієї причини також у православній церкві дітям до семи років благословляється (дозволяється) причащатись без сповіді.

Християнський похорон завжди сповнений надії на воскресіння людини в тілі. Саме тому

тіло померлого «обкаджують» ладаном та окроплюють освяченою водою, його особливо вшановують, урочисто переносять до храму, а потім на цвинтар (принагідно зазначимо, що перші християни мастили тіло померлого миром і пахощами та обгортали саваном, білою чистою тканиною, такий звичай і дотепер існує у мусульман). Люди в похоронній процесії спільною молитвою супроводжують тіло небіжчика до місця останнього спочинку. По дорозі до цвинтаря піша процесія співає заупокійні духовні пісні з добре помітною стилістичною окремішністю наспіву, що підкреслює покрововість наростання мелодії, надричність, стримане ридання, до прикладу: «Прощай, душе» обр. О. І. Дуцька, «Ми вже твоє тіло» аранж. О. Нижанківського, «В темну могилу» обр. О. Й. Кишакевича та ін.

До тафологічного репертуару належать два види піснеспівів, серед яких: церковні, так звані «обіходні» (прості, доступні у виконанні для всіх присутніх) поховально-обрядові пісні «Святий Боже», кондак «Зі святими упокой», ікос «Сам один еси безсмертний», тропарі: «Благословен еси, Господи, навчи мене оправдань Твоїх», «Упокой, Спасе наш» тощо). До другого виду поховальних духовних пісень відносять народні тужливі голосіння, «плачі», які із часом поклали на ноги українські хорові композитори-священники, зокрема: «Ми вже твоє тіло до гробу зложили» – обробка О. Нижанківського, «В темну могилу тебе несемо» – обробка Й. Кишакевича, «Прощай, душе, в конечний шлях» – аранжування О. І. Дуцька та ін.; а також твори невідомих авторів: «Хвилинку, хвилинку ще з вами», «Згадаймо тих, кого забрали небеса», «Журавлі як відлітають», «Отче наш, вислухай же грішних нас», «Прийдіте до мене сьогодні знайомі і рідні мої», «Довго будеш мене виглядати», «Прощайте рідні, ріднесенькі», «Боже великий з високого неба» та ін. Надію християн на вічне життя найкраще проявляє спів «Вічна пам'ять», що є «пам'яттю» Бога про людину. Твір «Вічна пам'ять» вважають церковно-«обіходним», проте є багато аранжувань, які здійснили класичні композитори в різний час (Д. Бортнянський, М. Березовський, А. Ведель, М. Лисенко) і священники, регенти хору (А. Гноєвий, А. Гнатишин, І. Заяць, М. Архангельський, К. Стеценко, О. Нижанківський, М. Леонтович та ін.). Духовні поховальні пісні, що не мають авторства, мають усне передання; їх співають як триголосну народну пісню, де високі голоси мають терцевий рух, а низький голос подає

гармонічну основу. Такий музично-гармонічний виклад притаманний для більшості народних пісень як обрядового спрямування, так і календарно-обрядового вжитку, побутово-ліричних та епічних співанок [6, 5].

Поховальні пісні, голосіння є ритуальним, дохристиянським поховальним обрядом, що супроводжується відповідними обрядовими піснями-плачами речитативного характеру, які виконують над покійником у період між його смертю та похороном. На думку О. Потебні, голосіння виникли з прадавніх замовлянь на основі віри в магичну дію слова, що має здатність повертати душу зі світу мертвих, «розбудити» покійника. Вони ґрунтувались на анімістичних уявленнях праслов'ян в особливі можливості «спочилого», до погребіння, чути й бачити все, що відбувається у світі живих [2, 76]. Загалом же в дорядянський період найбільше уваги голосінням приділив В. Данилов, котрий зазначав, що голосіння – це безпосередній рефлекс певного психологічного стану та продукт сильного почуття скорботи й горя, на який не має впливу самосвідома діяльність інтелекту [5, 23]. У таких голосіннях акумульоване безпосереднє глибоке почуття втрати близької людини, що мимоволі прагнуло проявитися у виразних звуках, бо об'єктивований у звуці стан людської психіки, яким би сильним не був, полегшується, як біль, засобами емоційного надричного плачу, крику, голосіння, що екстраполюється у спів.

Окремо слід зауважити, що в старозавітних поховальних піснях, уривки яких цитовані давніми богословами й священниками, ритмічний розмір та контекст мови близькі до розміру старозавітних пісень, що дає підстави вважати духовними піснями й окремі фрагменти піснеспівів з пісень апостольських християн. А саме: «Встань, сплячий, і воскресни із мертвих, і освітить тебе Христос» (Еф. 5: 14); «І безперечно – велика благочестя таїна: Бог явився у плоті, виправдав Себе в Духові, показав Себе ангелом, проповідуваний у народах, прийнятий вірою у світі, вознісся у славі» (Тим. 3: 16); «Вірне слово: коли ми з Ним померли, то з Ним і оживемо; коли терпимо, то з Ним і царювати будемо, коли відречемося, і Він відречеться від нас. Якщо не віруємо, Він залишається вірним: бо відректись Себе не може» (2 Тим. 2: 11–12) [9, 16–18].

Блаженний Аврелій Августин у творі «Сповідь» пояснив духовний зміст церковного співу: «Я згадую сльози, які проливав під звуки церковного співу, коли тільки знайшов віру мою, і хоч тепер мене зачіпає не спів, а те, про що співається, але ось – це співається чистими голосами ... і я знову визнаю велику користь

цього усталеного звичаю. Так і вагаюся я – і насолодження небезпечно, і спасительний вплив співу доведено досвідом. Схиляючись до того, щоб не вимовляти остаточного судження, я все-таки швидше схвалюю звичай співати в Церкві: нехай душа слабка, впливаючись звуками, прокинеться, набираючись благочестя» [7, 296].

Науковою новизною є уточнення питань фіксації та опрацювання православного тафологічного репертуару; у дослідженні взаємовпливу народних побутово-поховальних вірувань, звичаїв та церковної обрядово-поховальної музики православних християн на культурну ідентичність українців, їх світовідношення та національний генотип.

Висновок. Варто зазначити, що музична культура, а зокрема поховально-обрядова церковна музика, є виразником релігійно-естетичних ідеалів та ментально-світоглядних установок східного християнства в його давньоруській формі, що вплинуло на процеси етнонаціональної ідентифікації. Як результат культурної транспозиції, ця музика – духовної краси й чистоти, музика покаяння, яка вчить православних українців сокровенному мовчанню, вслуховуванню в синергію своєї душі з Господом. Вона одночасно звернена й до Бога, і до кожного вірянина. У сакральному мистецтві русичів-українців, що сповнене світла, духовної «енергії», гармонії врівноваженого темпоритму й душевної мелодики, церковна поховально-обрядова музика існувала як особливий “звучний” тип божественного спокою, ісихії, тиші. Це наклало характерний відбиток на етнонаціональну ментальність та художньо-обрядову культуру Русі-України упродовж усього періоду її існування і дотепер.

За допомогою піснеспівів у синтезі мистецтв і священнодій був забезпечений зв'язок між музикою і Словом, що насичувало високими сенсами церковну та обрядову заупокійну практику, всю релігійну сферу духовної культури православного вірянина. У наш час духовно-релігійного відродження ця проблематика набуває як практичної, так і наукової актуальності.

Література

1. Івакін В. Сучасна тафологія: основні поняття та інформаційні можливості. *Київські історичні студії* : зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка ; редкол.: Салата О. О., Шербак В., Будзар М., Марочко В. [та ін.] К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. № 1. 132 с.
2. Іваницький А. Українська народна музична творчість. Київ : Знання, 1990. 178 с.
3. Король Д. О. Вступ до історичної танатології : навч. посіб. Київ : НаУ КМА, 2015. 280 с.

4. Костюк Н. В. Зародження та значення церковного співу у православному богослужінні. *Pereiaslavica* : наукові записки. Вип. 1 (3). *Релігійне життя Переяславської землі (IX–XXI ст.)* : зб. наук. ст. / Нац. іст.-культ. заповідник «Переяслав» ; ред. колегія М. І. Сікорський та ін. Київ : Міленіум, 2007. С. 84–87.

5. Правдюк О. Голосіння. Історія української музики : у 7 т. Т. 1: Від найдавніших часів до XVIII століття. Народна музика / НАН України ІМФУ ім. М. Т. Рильського, редкол. Г. А. Скрипник (голова) та ін. Київ, 1989. Т. 1. С. 20–39.

6. Сапожник О. В. Основні жанри духовної музики українського православ'я та їх художньо-естетичні особливості. *The scientific heritage. Art Studies*. 2021. Vol. 6. № 80(80). (Budapest, Kossuth Lajos utca 84,1204, Hungary). P. 3–9.

7. Святий Августин. Сповідь / переклад В. С. Бойка. Харків : Фоліо, 2011. 346 с.

8. Требник. Частина перша. Київ : Видавничий відділ УПЦ КП, 2005. 506 с.

9. Харитон І. М. Суспільно-історичні детермінанти українського православного церковного співу. *Мультиверсум* : філософський альманах. Київ : Центр духовної культури. 2004. № 41. С. 16–30.

10. Царенок А. В. У пошуках Першокраси: Теолого-естетичні ідеї св. Григорія Нісського. Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2013. 92 с.

References

1. Ivakin, V. (2015). Modern mythology: basic concepts and information capabilities. Salata, O. O., Shcherbak, V., Budzar, M., Marochko, V (et al). Kyiv Historical Studies, 1, 10–16 [in Ukrainian].
2. Ivanytskyi, A. (1990). Ukrainian folk musical creativity. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
3. Korol, D. O. (2015). Introduction to Historical Thanatology. Kyiv: NaU KMA [in Ukrainian].
4. Kostiuk, N. V. (2007). The origin and significance of church singing in Orthodox worship. M. I. Sikorskyi (Eds). *Reliigine zhyttia Pereiaslavskoi zemli (IX–XXI st.)*. Kyiv: Millennium, 84–87 [in Ukrainian].
5. Pravdiuk, O. (1989). Wailing H. A. Skrypnyk (Eds.) History of Ukrainian music. From ancient times to the XVIII century. Folk music, 1, 20–39 [in Ukrainian].
6. Sapozhnik, O. V. (2021). The main genres of sacred music of Ukrainian Orthodoxy and their artistic and aesthetic features. *The scientific heritage. Art Studies*. Budapest, Kossuth Lajos utca 84, 1204, 6, 80, 3–9 [in Hungary].
7. St. Augustine. Confession. (2011). V. S. Boyko Trans. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
8. Trebnik. Part one. (2005). Kyiv: Vydavnychyi viddil UPTs KP [in Ukrainian].
9. Kharyton, I. M. (2004). Social and historical determinants of Ukrainian Orthodox church singing. *Multyversum. Filosofskyi almanakh*. Kyiv: Tsentru dukhovnoi kultury, 41, 6–30 [in Ukrainian].
10. Tsarenok, A. V. (2013). In Search of the First Beauty: Theological and Aesthetic Ideas of St. Gregory of Nyssa. Chernihiv : ChNPU imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 04.01.2023
Отримано після доопрацювання 08.02.2023
Прийнято до друку 16.02.2023*